

GAZETECİLİĞİN VE TÜRK YAZILI BASINININ  
KISA TARİHSEL PERSPEKTİFİ  
(Bölüm II)

Suat GEZGİN\*

*Short Historical Perspective Of Journalism  
And Turkish Print Media*

In this article the history of journalism and Turkish print media is analysed briefly. And also brief information is given about leader newspapers Turkish print media and censorship. Finally, the recent situation and role of Turkish print media is analysed. This article is divided into three parts because of its length.

In this issue, the first journalism movements, the first Turkish newspapers and the leader newspapers of Turkish print media history is analysed.

**Key words:** Journalism, printing, Ottoman, newspaper.

.....

---

\* Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, Dekan

### Türkiye’de İlk Gazetelerin Yayınlanması

Türkiye’de ilk gazeteyi Fransızlar çıkardılar. Fransız Devrimini izleyen yıllarda Fransız Büyükelçiliği’nde kurulan matbaada Fransız elçisi Vermainac tarafından devrimin amaçlarını ve yeni kurulan cumhuriyet düzeni ile ülkede meydana gelen yenilikleri Türkiye’de yaşayan Fransızlara ve diğer yabancılara anlatmak ve tüm dünyanın desteğini sağlamak amacıyla on beş günde bir 6-8 sayfa olarak *Bulletin des Nouvelles* isimli Fransızca gazeteyi yayımlamıştır (1795). Böylece Türkiye’de ilk gazete yabancı bir dilde de olsa yayımlanmış olur.

Vermainac’ın kısa bir süre sonra Fransa’ya geri çağırılması üzerine kapanan gazetenin yerine yine Fransız Büyükelçiliği’nde görevli diğer bir elçilik görevlisi Aubert Dubayet tarafından *Gazette Française de Constantinople* isminde ikinci Fransızca gazete yayımlanmaya başlamıştır (1796). Fransa’nın Mısır’ı işgali sırasında Eylül 1798’de zorunlu olarak yayımına son verilmiştir. Bundan sonra İmparatorluğun önemli ticaret merkezlerinden biri olan İzmir’de 1824 yılından itibaren yine Fransızlar tarafından kendi dillerinde bazı gazeteler yayımlandı. İzmir’de yayımlanan ilk Fransızca gazete *Smyrnéen* Fransız tüccarlarından Charles Trican tarafından çıkarılmış, Ocak 1824’den Eylül 1824’e kadar yayımını sürdürmüş ancak maddi olanaksızlıklardan dolayı kapanmak zorunda kalmıştır.

Bu tarihten sonra, İstanbul ve İzmir’de birçok Fransızca gazete yayımlanmıştır. İlk Türkçe gazete *Takvim-i Vekayi*’nin yayımlanmasından

önce Türkiye’de yayımlanan diğer Fransızca gazeteler İzmir’de çıkan *Le Spectateur Oriental* (1824-1828) ile *Courrier de Smyrne* (1828-1829)’dir. Bütün bu gazeteler Fransızların kendi girişimleriyle çıkmıştır. 1831 yılında yayımlanan *Le Moniteur Ottoman* ise padişah II. Mahmut’un isteği ile yayımlanmıştır. Daha sonra da, *Le Spectateur* ve *Courrier de Smyrne* gazetelerini çıkaran Alexandre Blacque isimli Fransız, II. Mahmut’un isteğiyle İstanbul’a getirilmiş ve kendisine Fransızca gazetenin kurulma görevi verilmiştir. Yarı resmî bir gazete olan *Le Moniteur Ottoman* Babıali’nin görüşlerini ve politikasını yansıtan bir gazetedir.

### **İlk Türkçe Gazete Takvim-i Vakayi**

Yabancı dilde yayımlanan bu gazetelerin Türk halkı arasında ve yabancı çevrelerde yarattığı olumlu etkiler üzerine II. Mahmut, *Le Moniteur Ottoman*’ın yayımı devam ederken bir de Türkçe gazete çıkarmaya karar vermiştir. Amacı, bu gazete yoluyla yapmış olduğu ve ileriki tarihlerde yapmayı planladığı yenilikleri halka aracısız olarak birinci elden bildirmektir. Padişahın çıkardığı emirnamenin hemen ardından Beyazıt’ta bir bina satın alınarak matbaa kurulmuş ve müdürlüğüne Sait Efendi getirilmiştir.

Gazetenin ismini *Takvim-i Vakayi* olarak bizzat padişahın kendisi koymuştur. 1 Kasım 1831’de yayımlanan ilk sayısıyl, Türkiye’nin ilk Türkçe gazetesi, Batılı örneklerinden yaklaşık 250 yıl gecikmeli de olsa yayım hayatına başlamıştır. 5.000 nüsha olarak haftada bir kez yayımlanan

gazete daha sonra devletin resmî gazetesi niteliğini kazanmıştır. *Takvim-i Vakayi* dokuz yıl boyunca Türkiye’de yayımlanan tek Türkçe gazete olarak kalmış, bundan sonra 1840 yılında ikinci Türkçe gazetemiz olan *Ceride-i Havadis* yayım hayatına girmiştir.

### Özel Sermaye İle Kurulan İlk Gazete *Ceride-i Havadis* Yayım Hayatına Giriyor

William Churchill isimli İstanbul’da yaşayan bir İngiliz tüccar tarafından 1 Ağustos 1840 tarihinde çıkarılan bu gazete, özel sermaye ile kurulan ilk Türkçe gazete olma özelliğini taşımaktadır. Dokuz yıl boyunca tek Türkçe gazete olan *Takvim-i Vakayi*’ye rakip olabileceği umuduyla çıkarılan gazete yayımladığı ilk günlerde hiç satılmamış, hatta ilk üç sayısı bedava dağıtılmış, kuruluşundan sonraki üç yılda abone sayısı 150’yi ancak bulmuştur. Maddi zorluklardan dolayı yayımına bir süre ara vermek zorunda kalan gazete, hükümetin kendisine ayda 2.500 kuruşluk bir ödenek bağlaması üzerine yeniden yayım hayatına dönmüştür. 1853’deki Kırım Savaşı sırasında William Churchill’in muhabir olarak İngiltere’ye gidip buradan taze ve birinci elden haber göndermesi ve bu haberlerin *Ruzname-i Ceride-i Havadis*\* adı altında ek olarak yayımlanmasıyla tirajı oldukça artmıştır. Ebuzziya Tevfik, Ahmet Rasim, Nüzhet Efendi ve Siret

---

\* İlk başlarda gazetenin eki olarak çıkan *Ruzname-i Ceride-i Havadis* daha sonra *Tasvir-i Efkar*’ın yayımlanmaya başlamasıyla bu gazeteye rakip olarak William Churchill’in oğlu tarafından müstakil gazete şeklinde yayımlanmaya başlar.

Bey gibi isimlerin de gazete de yazıları yayımlanmıştır. 27 Eylül 1864'de çıkan 1212'nci sayısından sonra kapanmıştır.

### **Yerli Özel Sermaye İle Kurulan İlk Türkçe Gazete Tercüman-ı Ahval**

Tanzimat döneminde yayımlanan gazetelerin en önemlilerinden biri olan *Tercüman-ı Ahval* yerli özel sermaye ile çıkan ilk Türkçe gazetedir. Hatta, başta özel sermaye ile çıktığı halde, sonradan devletten yardım alan ve sürekli devleti öven ve devlet aleyhinde hiçbir şekilde eleştirel yazılar içermeyen *Ceride-i Havadis*, bu tür haberlerinden dolayı da yarı resmi gazete sıfatına büründüğünden *Tercüman-ı Ahval*'i özel sermaye ile çıkan ilk Türkçe gazete olarak gösterebiliriz. Şinasi Efendi'nin yardımlarıyla Agah Efendi tarafından çıkarılan gazetenin ilk nüshası 21 Ekim 1860 günü çıkmıştır. İstanbul Bahçekapı'da bulunan matbaasında el tezgahında körüklü makineyle basılan gazete, gerek imzalı başyazı usulünü ilk olarak kullanması, gerek mizanpajı ve gerekse yazı zenginliği bakımından ayrı bir değere sahiptir. Ayrıca sütunlarında siyasi makalelere yer vererek fikir gazeteciliğini başlatan ilk gazetedir. İç ve dış haberlerin yanı sıra resmi haberlere, tüzüklere, devletlerarası anlaşmalara, piyasa ve borsa haberlerine, sanayi, bankacılık, haberleşme, ulaşım gibi her türden habere yer veren gazetenin iç sayfalarında resmi ve özel çok sayıda ilan ve reklamlar da yer almaktadır. 25'nci sayısından sonra Şinasi'nin ayrıldığı gazetenin yazarları arasında Ahmet Vefik Paşa, Hasan Suphi Bey ve Refik Bey gibi isimler bulunur. Gazetenin hem sahibi hem

de başyazarı Agah Efendi'dir. 740 numaralı sayısına kadar haftanın üç günü yayımlanan gazete, bu sayıdan itibaren Cuma günleri dışında her gün yayımlanmaya başlar. 1866 yılına kadar yayım hayatında kaldıktan sonra kapanır.

### **Hürriyet Düşüncesi ve Tasvir-i Efkâr Gazetesi**

*Tercüman-ı Ahval*'in ilk 25 sayısından sonra buradan ayrılan Şinasi Efendi tarafından kurulan gazetenin ilk nüshası 27 Haziran 1862'de yayımlanmıştır. Bir fikir gazetesi olan *Tasvir-i Efkâr* hürriyet düşüncesini yayması bakımından basın tarihimizde çok önemli bir yere sahiptir. Milliyet ve meşrutiyet kelimeleri bu gazetede korkusuzca kullanılmıştır. İç ve dış haberlerin yanı sıra çeşitli tercüme yazılara da yer veren gazetenin başyazarı Şinasi Efendi, sorumlu müdürü Hamdi Bey, imtiyaz sahibi ise Talha Ebuzyiya'dır. Büyük boyda ve resimli olup altı sayfadan ibarettir. Son sayfalarında resmî ilanların yanı sıra çok sayıda özel ilan ve reklamlar göze çarpar. Döneminin en renkli ve okunması zevkli gazetelerinden *Tasvir-i Efkâr*'ın başyazarlığını, Şinasi Efendi'nin hükümetin üzerindeki baskısından ötürü Paris'e kaçmak zorunda kalması sonucunda, 200'ncü sayıdan itibaren gazetenin yazar kadrosuna katılmış olan Namık Kemal devralmıştır. Ancak yazılarında sıkça yenilik ve özgürlük konularına değinen Namık Kemal'in de "Şark Meselesi" ismiyle yazdığı makaleden dolayı gazetecilik yapmasının yasaklanması üzerine 465'nci sayıdan itibaren gazetenin başyazarlığı Recaizade Ekrem'e geçmiştir. Türk

gazeteciliğinde büyük bir ekol olan *Tasvir-i Efkar* 830 sayı yayımlandıktan sonra da kapanmıştır.

### **Müstakil İlk Türk Mizah Gazetesi Diyojen**

*Diyojen*, Türk basın tarihindeki ilk bağımsız mizah gazetesidir. Teodor Kasap Efendi tarafından 1869'da yayımlanan gazetede, hükümete yönelik eleştirilerle dolu yazı ve karikatürler Abdülhamid'i öylesine rahatsız etmiştir ki, ilk Mebusan Meclisi'ne verdiği kanun taslağında, mizah gazetesi çıkarılmasını yasaklayan bir madde koydurmuş, ancak bunu meclise kabul ettirememiştir. Haftalık olarak çıkan ve Namık Kemal'in de yazılarının ve şiirlerinin yayımlandığı *Diyojen*, mizah yoluyla hükümeti ciddi anlamda eleştiren ve zamanında oldukça başarılı olmuş bir gazetedir.

### **Tanzimat Döneminde Yayına Başlayan Bir Diğer Önemli Gazete Vakit**

Döneminin en başarılı siyasi gazetelerinden *Vakit*'in sahibi Filip Efendi, başyazarı da Sait Bey'dir. Siyasi yazıların yanı sıra, eğitim ve edebiyatla ilgili makalelerin de sıkça yer aldığı gazete, döneminin en çok rağbet gören gazetelerinden biri olmuştur. 1884 yılına kadar yayımlarını sürdüren gazete, II. Abdülhamit tarafından kapatılmış, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde ise başka sahipler tarafından yeniden çıkarılmıştır. 26 Ekim 1917 yılından itibaren gazeteyi Hakkı Tarık Us ile Asım Us

çıkarmaya başlamıştır. Başyazarlığına Ahmet Emin Yalman'ın getirildiği gazetenin yazı kadrosuna Reşat Nuri Güntekin, Ahmet Şükrü Esmer gibi isimler katılmış, Ahmet Rasim, Ziya Gökalp, Halide Edip Adıvar gibi yazarlar da zaman zaman bu gazetede yazmışlardır.

### **Döneminin Tiraj Rekortmeni İkdam Gazetesi**

II. Abdülhamid'in uyguladığı istibdat döneminde 23 Haziran 1894 tarihinde yayım hayatına giren *İkdam* gazetesi Ahmet Cevdet Oran tarafından çıkartılmıştır. Gazete, dönemin en ünlü yazarlarını kadrosunda toplamıştır. Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Necip Asım, Teodor Kasap Efendi, Şinasi'nin oğlu Şinasi Hikmet yazar kadrosunda dır. *Sabah* gazetesiyle rekabete giren *İkdam*, haber toplama işine büyük önem vermiş, şehir haberlerini 10-15 muhabirle izlemiştir. Bu özelliğinin yanı sıra rotatif baskı tekniğini de ilk defa Türkiye'ye getiren gazete olmuştur. Büyük boyda resimli olarak dört sayfa basılan *İkdam*, Türkçülüğe ait eserlerin başlıca yayım organı olmuştur. Halk tarafından oldukça büyük ilgi gören ve 10 kuruşa satılan *İkdam*'ın tirajı 40.000 kadar olup I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan zor günlerde bile bu sayı 25.000'den aşağı inmemiştir. 1926 yılına kadar yayım hayatını sürdüren gazete, yeni harflerin kabulü ile sarsılmaya başlamış, bundan olumsuz etkilenmiş ve 11.535 sayı yayımlandıktan sonra kapanmıştır.



### **Birinci Meşrutiyet Dönemi Gazetelerinden Sabah**

1875 yılında Papadapulos adında bir Rum tarafından yayımlanan gazetenin başyazarı Şemseddin Sami Bey'dir. Fiyatının ucuzluğu ile dikkati çeken gazetenin başyazarı Sami Bey, "gazeteden umumun istifadesi ancak lisanının sadeliği ve fiyatının ucuzluğu ile mümkündür" diyerek hem gazetede oldukça sade bir dil kullanmış, hem de zamanının diğer gazeteleri 1 kuruşa satılırken kendi gazetesini 10 paradan satışa sunmuştur. Önceleri küçük boyda çıkan gazete 1882'de Mihran Bey tarafından satın alındıktan sonra büyük boyda yayımlanmıştır. Bu gazetede ilk kez miladi takvim kullanılmıştır. Yurtiçi ve yurtdışından oldukça fazla haber içeren gazete fiyatından dolayı da zamanında fazlaca rağbet görmüştür. Ahmet Rasim, Diran Keleşyan ve Hasan Bedrettin Beylerin başyazarlığını yaptığı gazete döneminin diğer önemli bir siyasi gazetesi olan *İkdam*'la ciddi bir çekişmeye girişmiştir. Tirajı 15.000'i bulan *Sabah*'a sonraki yıllarda Hüseyin Cahit Yalçın, Adnan Adıvar, Ahmet Emin Yalman gibi isimler de katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sıralarında gazetenin başyazarlığını Ahmet Yalman yapmıştır. Gazetenin sahibi Mihran Bey, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1913'den beri yayımlarını sürdüren ve İttihatçılara olan düşmanlığıyla tanınan *Peyam* gazetesinin başyazarı Ali Kemal'i gazetenin başına getirmiş ve gazetenin ismi de *Peyam-ı Sabah* olarak değiştirilmiştir. Kurtuluş Savaşı başladığında ise gazete, Türk Kurtuluş Hareketinin karşısında yer almuş, saray ve şeyhülislamlığın destekçisi olmuştur.

### **Milli Mücadele Karşısı İstanbul Gazetelerinden Alemdar Gazetesi**

Refii Cevat Ulunay tarafından 1909 yılında çıkarılan gazete hem İttihatçılara ve hem de milli mücadele hareketini yönetenlere karşı bir tutum izlemiştir. Hürriyet ve İtilaf Partisi taraftarı olup aynı zamanda İngiliz mandasını destekleyen gazetenin yazı kadrosunda Refik Halit Karay, Muammer Asaf, Mustafa Sabri gibi isimler bulunmuştur. Saltanat taraftarı olan *Alemdar*, özellikle 1915 yılından sonra sık sık sıkıyönetim tarafından kapatılmış, *Takvimli Gazete*, *Teşrih*, *Şehrah*, *Nevrah*, *Hedef*, *Haberdar*, *Alem*, *Azim*, *Asıldar* isimleriyle yayım hayatını sürdürmüştür.

### **Türk Basınının En Önemli Fikir Gazetelerinden Biri Tercüman-ı Hakikat**

25 Haziran 1878 tarihinde yayım hayatına başlayan gazete Türk basım tarihinin en uzun ömürlü gazetelerindendir. Sahibi Mehmet Cevdet Bey, gazetenin baş yazarı ise Ahmet Mithat Efendi'dir. Halkın anladığı yalın bir dille yazılan bu gazete, orta boyda yayımlanıp önceleri dört sayfa yayımlanırken daha sonra sekiz sayfa şeklinde yayım hayatını sürdürmüştür. Abdülhak Hamit, Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Halide Edip Adıvar, Necip Asım, Ahmet İhsan Tokgöz, Hüseyin Cahit gibi, yazı kadrosunda devrin en ünlü kalemelerini toplayan *Tercüman-ı Hakikat*, yayınladığı süre boyunca en önemli siyasi gazetelerden biri olup, ayrıca tarih tefrikaları ve romanların da bulunduğu edebi bir kısım da

içermiştir. Bunun yanında, *Tercüman-ı Hakikat*'te 1879 yılında Ahmet Mithat Efendi tarafından ortaokul öğrencileri için *Çocuklara Tercüman-ı Hakikat* adlı haftalık bir ek çıkarılmıştır. Çocuklar için çıkardığı bu haftalık gazetede yayımladığı eğitim yazılarıyla Türkiye'de okul programı uygulayan ilk gazete olmuştur.

### **İkinci Meşrutiyet Dönemi Gazetelerinden Tanin**

Türk siyasal yaşamında önemli bir yer edinen bu gazete, Hüseyin Cahit Yalçın, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım tarafından 2 Ağustos 1908'de yayımlanmaya başlamıştır. İttihat ve Terakki Partisi taraftarı olup, 31 Mart olayları sırasında gericilerin saldırısına uğrayarak yağma dahi edilmiştir. İçerdiği hükümet aleyhtarı yazılardan dolayı birçok kez kapatılan gazete çeşitli dönemlerde *Cenin*, *Senin*, *Renin*, *Yeni Tanin*, *Hak* gibi isimlerle yayım hayatını sürdürmüştür. I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra yayımına ara verilen *Tanin*, 1922 yılında Hüseyin Cahit tarafından yeniden yayımlanmaya başladıysa da, 1925'te tamamen kapanmıştır.

### **Milli Mücadele Dönemi Basını ve İrade-i Milliye Gazetesi**

Anadolu halkının ulusal bağımsızlık mücadelesine çekilebilmesi amacıyla, kamuoyunu bir fikir doğrultusunda şekillendirmeye yönelik propaganda faaliyetine girişen Mustafa Kemal, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin yapıldığı tarihlerde ülke içinde cereyan eden olayları, ulusal

bağımsızlık hareketini başlatanlara halkın duyduğu destek ve güveni, yurtiçi ve yurtdışındaki kamuoyuna süratle iletme amacıyla *İrade-i Milliye* ve ardında da *Hakimiyet-i Milliye* gazetelerinin yayımlanmasını sağlamıştır.

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararların yayımlandığı *İrade-i Milliye* gazetesinin ilk sayısı 14 Eylül 1919'da çıkmıştır. *İrade-i Milliye*'nin yazı işlerinden sorumlu olması için Mustafa Kemal, Sivas Kongresi üyelerinden Rasim Hoca'ya teklif götürmüştü, Rasim Hoca ise çok güvendiği öğrencilerinden Süleyman Bey'i bu işle görevlendirmişti. Sivas vilayet matbaasında, dört sayfa şeklinde; önceleri haftada bir, daha sonra haftada iki ve ardından da günlük yayımlanan *İrade-i Milliye*, Heyet-i Temsiliye'nin kararları ile doludur. Mustafa Kemal, Sivas'ta bulunduğu müddetçe gazetenin yazı işleri ile yakından ilgilenmiş olmasına karşın, Ankara'ya hareketi sonrasında *İrade-i Milliye* gazetesi 18 Aralık 1919 tarihli sayısından itibaren kendisinin yakın denetiminden çıkmıştır.

### **Ulusal Bağımsızlık Hareketinin Sözcüsü Hakimiyet-i Milliye Gazetesi**

Mustafa Kemal, Ankara'ya gelişinin ikinci günü burada da bir gazete çıkarmak için çalışmalarına başlamış, ulusal bağımsızlık savaşının amaçlarının ve yapılmakta olan işlerin kamuoyuna duyurulması için *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin yayımlanmasını sağlamıştır.

Meclisin kuruluş amacı, oturumları ve faaliyetleri ile ilgili yazılara sıkça yer verilmiştir. Gazetenin yazı işleri müdürlüğüne Mustafa

Kemal'in çok sevdiği ve inandığı yedek subay Recep Zühtü Soyak getirilmiştir. 10 Ocak 1920'den itibaren haftada iki gün yayımlanmaya başlayan gazete, Ankara Vilayet Matbaasında, 1800'lü yılların başından kalma kollu bir baskı makinesi ve az sayıda hurufatla (harf kalıbı ile) basılmıştır. Mustafa Kemal gazetenin hemen her işiyle yakından ilgilenmiştir. Kağıt sıkıntısının yaşandığı dönemde, baş yaveri Salih Bey aracılığıyla İstanbul'dan kağıt getirilmesi ile ilgili yazışmaları dahi kendisi yapmıştır. Yine mürekkep ve yeni bir baskı makinesinin alınması için de çaba sarf etmiş, gazetenin abonelik işlemlerine yakın ilgi göstermiştir. *Hakimiyet-i Milliye*, izlediği yayım politikasıyla kamuoyuna Ankara'daki ulusal bağımsızlık hareketinin ne denli kararlı ve güçlü bir hareket olduğu düşüncesini aşlamayı hedeflemiştir.

### **Milli Mücadelenin İstanbul'daki Temsilcisi İleri Gazetesi**

1919 yılında Celal Nuri İleri ve kardeşi Suphi İleri tarafından İstanbul'da kurulan gazete, yayınlarında, İttihatçıları ve İstanbul hükümetini sert bir dille eleştirmiş ve milli mücadeleyi desteklemiştir. 1 Ocak 1918-1924 yılları arasında yayım hayatında kalan gazete, 394'ncü sayıya kadar *Ati* adıyla yayımlanmıştır. 4 sayfa olarak her gün yayımlanan gazete Anadolu hükümeti tarafından da maddi yönden destek görmüş, milli mücadelenin İstanbul sözcüsü haline gelmiştir. Atatürk tarafından gönderilen birçok yazı başka isimler altında gazetede yayımlanmıştır.

**Kaynakça:**

- BAYKAL, Hülya: **Türk Basın Tarihi: 1831–1923**, İstanbul, Afa Matbaacılık 1990.
- COŞAR, Ömer Sami: **Millî Mücadele Basımı**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, t.y.
- DURAN, Oktay: **Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basım Sanayi**, İstanbul, Cem Ofset Yayınları, 1998.
- Dünya Matbuatına Bir Bakış**, İstanbul, İstanbul Devlet Matbaası, 1935.
- GERÇEK, Selim Nüzhet: **Türk Gazeteciliği**, İstanbul, İstanbul Matbuat Cemiyeti Yayınları, 1931.
- İNÜĞÜR, M. Nuri: **Basım ve Yayın Tarihi**, 2. bs., İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1982.
- KABACALI, Alpay: **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Matbaa, Basım ve Yayın**, İstanbul, Literatür Yayınları, 2000.
- KOLOĞLU, Orhan: **Basımevi ve Basımın Gecikme Sebepleri ve Sonuçları**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1987.
- ÖZKAYA, Yücel, **Millî Mücadelede Atatürk ve Basım**, C. II, İstanbul, Yeni Gün Haber Ajansı Basım ve Yayıncılık, 2001.
- TOPUZ, Hıfzı: **100 Soruda Türk Basım Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973.